

Araştırma Makalesi / Research Article

RUSYA'DA DİN-DEVLET İLİŞKİLERİNDE KUTSAL SİNOD VE KAZAK MÜSLÜMANLARI*

The Holy Synod and Kazakh Muslims in Religion-State Relations in Russia

*Bekzod SYDDYKOV***

*Murat BIYIKLI****

Geliş Tarihi: 15.05.2026

Kabul Tarihi: 21.06.2026****

Özet

Bu çalışma, 1721-1917 yılları arasında Çarlık Rusya'sında faaliyet gösteren Kutsal Sinod'un Kazak Müslümanlarıyla ilişkisini incelemektedir. Makale, Kutsal Sinod'un Kazak Müslümanları üzerindeki etkisini doğrudan bir kilise idaresi kurma teşebbüsünden çok; ober-savcılar, piskoposluk raporları, misyoner cemiyetleri, eğitim düzenlemeleri ve iskân politikaları üzerinden işleyen çok kanallı bir imparatorluk denetim mekanizması olarak ele almaktadır. Bu çerçevede Kutsal Sinod'un kuruluşu, Rus Ortodoks Kilisesi'nin patriklik merkezli özerk yapısının tasfiye edilerek devletin bürokratik denetimine alınması sürecinin kurumsal sonucu olarak değerlendirilmektedir. I. Petro'nun devlet yöneticisi olarak siyasi yetkisini bu yönde kullanması, Rus Ortodoks Kilisesi görevlileri ile Rus aydınları tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. 1722'den itibaren devlet görevlisi niteliğindeki ober-savcı makamı aracılığıyla kilise üzerindeki bürokratik denetim kurumsallaşmıştır. Bu düzenleme, kilise yapısının devlet sisteminin bir parçası hâline getirilmesi sonucunu doğurmuştur. Zamanla Kutsal Sinod'un, Rusya'daki diğer dinlere yönelik devlet politikasında kısmen belirleyici bir aktöre dönüştüğü bilinmektedir. 19. yüzyılda Rusya'nın Kazak bozkırındaki askerî-idarî hâkimiyetinin güçlenmesiyle birlikte Kutsal Sinod, devletin diğer kurumlarıyla etkileşim kurarak Kazak Müslümanlarının dinî ve kültürel hayatına müdahil olmuştur. Çıkarılan yasalar, misyonerlik hedefleri doğrultusunda Kazak Müslümanlarının kültürel, eğitsel ve dinî hayatını doğrudan etkilemiştir. Makale, Rusya İmparatorluğu'ndaki kiliseyi denetlemek amacıyla kurulan Kutsal Sinod kurumunun, Kazak Müslümanları üzerindeki etkisini doğrudan merkeze alan sınırlı sayıdaki araştırmalara katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kazak Müslümanları, Kutsal Sinod, Çarlık Rusya, İslâm, Misyonerlik.

Abstract

This study examines the relationship between the Holy Synod, which operated in Tsarist Russia between 1721 and 1917, and Kazakh Muslims. The article treats the impact of the Holy Synod on Kazakh Muslims not so much as an attempt to establish direct ecclesiastical administration, but rather as a multi-channel imperial mechanism of control operating through ober-procurators, episcopal reports, missionary societies, educational regulations, and settlement policies. In this context, the establishment of the Holy Synod is evaluated as the institutional outcome of the process by which the patriarchal and autonomous structure of the Russian Orthodox Church was abolished and brought under the bureaucratic control of the state. Peter I's use of his political authority as ruler in this direction was assessed in different ways by officials of the Russian Orthodox Church and by Russian intellectuals. From 1722 onward,

*Bu makale, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı – İslam Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi Bekzod SYDDYKOV'un Doç. Dr. Murat BIYIKLI danışmanlığında yürüttüğü "Çarlık Rusya'sı Döneminde Kazakistan'da Din-Devlet İlişkisi" isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

**Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı. bekrat.maksut@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6892-1856

***Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü. muratbiyiklimuratbiyikli@gmail.com.tr, ORCID: 0000-0002-3432-3727

**** DOI: 10.66610/togunac.1951690.

bureaucratic control over the church was institutionalized through the office of the ober-procurator, who functioned as a state official. This arrangement resulted in the integration of the church structure into the state system. Over time, the Holy Synod is known to have become, to some extent, a decisive actor in state policy toward other religions in Russia. With the strengthening of Russia's military-administrative dominance in the Kazakh steppe during the nineteenth century, the Holy Synod, in interaction with other state institutions, became involved in the religious and cultural life of Kazakh Muslims. The enacted laws directly affected the cultural, educational, and religious life of Kazakh Muslims in line with missionary objectives. The article aims to contribute to the limited number of studies that directly place at the center the impact of the Holy Synod, an institution established to supervise the church in the Russian Empire, on Kazakh Muslims.

Keywords: *Kazakh Muslims, Holy Synod, Tsarist Russia, Islam, Missionary Activities*

GİRİŞ

Çarlık Rusya döneminde, Rus Ortodoks Kilisesinin 1721'den 1917 yılına kadar süren dönemi "Sinod Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Başlangıçta Rus Ortodoks Kilisesinin yönetim kurumu olarak devlet sisteminin bir parçası hâline getirilen Kutsal Sinod, sonraki dönemde farklı işlevlerle de üstlenmiştir. Rus toplumsal düzeninde uzun bir süre devlete paralel, bağımsız bir yapı olan Rus Ortodoks Kilisesinin bu entegrasyonu, din-devlet ilişkilerinde etkisini göstermiştir. Bu değişimlerin yaşandığı süreçte Kazakların da bir kısmı Rusya tabiyetine geçmiştir. Rusya'nın Kazaklara yönelik dinî politikası, onlardan önce Rus tabiyetine dâhil olan diğer Türk Müslümanlarına uygulanan politikalardan farklı olmuştur. Diğer gruplara karşı sergilenen sert Hristiyanlaştırma ve vaftiz etme politikası Kazak Müslümanlarına uygulanmamıştır. İmparatorluğun doğuyu işgal etmeye yönelik uzun vadeli stratejisi ve Kazakların bu hedef doğrultusundaki jeopolitik konumu, onları bu sert tutumlardan muaf tutmuştur. Diğer yandan, başlangıçta Kazakların tabiyetinin hukuki boyutunun belirsizliğinden dolayı devlet, yönetim mekanizmalarına hemen müdahalede bulunmamıştır. Bu bağlamda Kutsal Sinod da 18. yüzyıl sonuna kadar Kazak Müslümanlarına yönelik yasal düzeyde bir karar almamıştır. Kaynak ve bilgilerin yetersizliği nedeniyle çalışmada bu zaman aralığı üzerinde durulmamıştır. Ancak 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başından itibaren Kutsal Sinod, Kazaklara yönelik dinî siyasette etkisini göstermeye başlamıştır. Bu doğrultuda Kutsal Sinod'un genel olarak Müslümanlara yönelik yürüttüğü ve Kazakları da etkileyen İslâm dini merkezli politikaları ortaya konulacaktır. 19. yüzyılın başlarında Kazaklara yönelik izlenen siyasette Kutsal Sinod'un varlığı belirgindir. 19. yüzyılın ikinci yarısında Kazak topraklarının tamamen işgal edilmesi ve Rusya'nın bölgeye hâkim olmasıyla birlikte dinî alanda sert bir tutum sergilenmiştir. Hristiyanlaştırma projeleri, Kutsal Sinod ile devletin diğer kurumları arasındaki koordinasyon çerçevesinde hazırlanmıştır. Kazakların toplumsal yapısını etkileyen yasaların çıkarılmasında, misyonerlik faaliyetlerinde ve eğitim alanındaki Ruslaştırma süreçlerinde de Kutsal Sinod'un önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu hususta, Rusya'nın

Kazaklara yönelik kolonyal siyasetinin zirveye ulaştığı dönemde Kutsal Sinod yöneticileri Tolstoy (1865-1880) ve Pobedonosçev (1880-1905), katı bir Hristiyanlaştırma politikasını izlemiştir.

KUTSAL SİNOD’UN KURULUŞU

Rusya’nın din ve devlet ilişkilerinde Kutsal Sinod’un kurulması, dönüm noktalarından biri olmuştur. I. Petro dönemine kadar Rus Ortodoks Kilisesinin patriklik düzeni Rusya’da geniş imtiyazlara sahipti. 1700 yılında Patrik Adrian’ın ölümünden sonra I. Petro yeni bir patrik seçimine izin vermemiş; Stefan Yavorsky’yi patriklik makamının vekili konumuna getirmiştir. Kilise idaresinin kolejal bir yapıya dönüştürülmesi ise 1721’de Manevi Kolegium’un kurulması ve aynı yıl Kutsal Sinod adını almasıyla kurumsal hâle gelmiştir. Sonradan “Kutsal Sinod” adını alan bu kuruma, Patrik Adrian’ın yerine Ryazanlı din adamı Stefan Yavorsky getirilmiştir. 1721 yılındaki Yavorsky’nin ölümüyle ise kurumun başına eski patriklik geleneğinden gelen din adamları tayin edilmemiştir. Böylece 1589’dan beri devam eden patriklik makamı kaldırılarak kilise, devlet sistemi içerisindeki bir kurum haline dönüştürülmüştür. Batı’daki değişimlerden etkilenen Petro; sakal kesilmesi, Batı tarzı giyim ve diğer yenilikleri desteklemiştir. Bu durum, muhafazakâr bir kitle olan din adamlarının tepkisini çekmiştir (Kurat, 1987, s. 268; Topsakal, 2007, ss. 76-77). Sinod’un başına, “çarın devletteki gözü” olarak nitelendirilen bir ober-savcı tayin edilmiştir. Ober-savcı, hükümet bünyesindeki bakanlar kuruluna dâhil edilmemesine rağmen din sahasının kontrolünü üstlenmiştir. Böylece devlet yöneticisi kendi yetkisini kullanarak devlet sisteminde seküler değişimleri başlatmıştır. I. Petro döneminde yetkileri sınırlandırılan Rus Ortodoks Kilisesi, II. Katerina (1762-1796) döneminde ise ekonomik egemenliğini tamamen kaybetmiştir. 18. yüzyılda yaşanan bu değişimler, Rus Ortodoks Kilisesinin toplum üzerindeki etkisinin zayıflamasına yol açmıştır (Artemyeva & Mikeşin, 2020, s. 29).

Rusya’da devlet yöneticisinin siyasi otokrasisine karşı, kilisenin toplum nezdindeki nüfuzu oldukça büyüktü. Rus toplumunda, devlet yöneticisi ile kilisenin aynı mevkide olduğu, hatta kilisenin daha üstün bir konumda bulunduğu görüşü hâkimdi. Kutsal Sinod tesisiyle Rusya’da devlet üstün konuma gelerek, din onun bürokratik bağımlılığına teslim olmuştur (Kenzhegulov, 2019, ss. 50-52). Rusya’da devletin kilise üzerindeki üstünlüğünün başlaması, Rus Ortodoks Kilisesi tarihinde yeni bir çağın başlangıcı olmuştur. Petro’nun yaptığı değişikliklerle Rus Ortodoks Kilisesinin Sinod dönemi başlamıştır. Yaklaşık iki yüz yıl süren bu dönem, 1917 yılında sona ermiştir. Patrikliğin kaldırılması ve Rus Ortodoks Kilisesinin devlet tarafından idare edilmesi çeşitli fikir ayrılıklarına sebep olmuştur. Devlet temsilindeki

laik bir düzenin dinî kurum üzerinden etkisi, hem dinî hem de beşerî saha vekilleri tarafından dile getirilmiştir (Fedorov, 2003, s. 8). Patrikliğin lağvedilmesine ilişkin Ortodoks din adamları itirazlarını bildirmişlerdir. Kutsal Sinod tarihini kaleme alanlardan biri olan Barsov, patrikliğin devlet işlerine karışmadığını savunmuştur. Barsov; siyaset adamlarının tehlikeli gördüğü kilisenin, aslında devlet için bir tehdit oluşturmadığını yazmıştır. Aksine, Moskova patrikliğinin tesisinden sonra Rusya'nın bağımsız bir devlet olarak varlığının pekiştiğini ileri sürmüştür. Bu doğrultuda, Rus Ortodoks Kilisesinin devletin bir idari kurumu haline getirilmesinden duyulan hoşnutsuzluk açıkça görülmektedir (Barsov, 1896, ss. 253-259).

Rus Ortodoks Kilisesi temsilcilerinin bu tutumu temelsiz değildir. Nitekim 1453 yılında Bizans'ın düşmesiyle birlikte Moskova, Ortodoks Hristiyanları arasında bağımsız kalan yegâne devlet olmuştur. Bu durumdan hareketle Rus piskoposları fırsatı değerlendirmiş dini-siyasi bir bilinç içeren "Üçüncü Roma" iddiasını ileri sürmüştür. Jeopolitik koşullar, Altın Orda Devleti'ndeki Türklerin zayıflaması ve son Bizans İmparatoru Konstantin'in yeğeni Sofia Palailogos (1455-1503) ile Rus Knezi III. İvan'ın (1462-1505) evlenmesi bu iddianın yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu iddiaya rağmen Moskova Kilisesi, 16. yüzyıl sonlarına kadar Konstantinopolis Ekümenik Patrikhanesi ile hiyerarşik bağıni sürdürmüştür. Moskova patrikliği 1589'da Konstantinopolis Patriği II. Jeremias tarafından tesis edilmiş; 1590 ve 1593 konsillerinde de bu statü teyit edilmiştir. Böylece Rus Ortodoks Kilisesi, patriklik statüsünün Ortodoks dünyası içinde tanınmasıyla daha bağımsız bir kurumsal konuma kavuşmuştur (Duali, 2024, ss. 81-90). Petro'nun patrikliği lağvederek devlet sistemini Bizans yönetimine benzer bir modelle yeniden yapılandırmaya çalıştığı belirtilmiştir. Ancak Petro'nun yakın çevresinin, bu değişimlerin tamamını içselleştirmedeği ileri sürülmüştür. Nitekim Rusya'nın artık sıradan bir devletten imparatorluğa dönüştüğü; Rusya'nın Sinod sistemiyle şekillenmeye başladığı vurgulanmıştır (Kartaşev, 1992, s. 314; Blagovidov, 1900, ss. 10-11).

Kutsal Sinod, devletin merkezi yönetim sisteminde Senatodan sonra yer alarak Kabine ve Kollegium ile eşit düzeydeki devlet kurumları arasına dâhil edilmiştir. Devletin idari yönetimi ise bütünüyle Rus soylularının denetimine bırakılmıştır (Eroşkin, 2008, ss. 78-79). Kutsal Sinod, Rus Ortodoks Kilisesi yönetim kuruluna dönüşmüştür. Kurum; kilise dogmalarının doğruluğunun denetimi, ibadetlerin yerine getirilmesinin kontrolü, vefat eden din adamlarının aziz ilan edilmesi ve ikonlaştırılması, dinî kitapların sansürlenmesi, tefrika yoluyla oluşabilecek dinî bölünmelerin önlenmesi, dinî eğitim kurumlarının denetimi ile din adamlarının tayini veya görevden alınması gibi görevleri yürütmüştür. Bununla birlikte Sinod, dinî mahkeme yetkisine de sahip olarak hem din adamlarını hem de diğer vatandaşları yargılama yetkisini kullanmıştır

(Eroşkin, 2008, s. 85). Sinod yöneticisi ober-savcının yetkileri de zamanla genişlemiştir. 19. yüzyılın ortalarında ober-savcının yetki alanı, bakanlarla eşit düzeye ulaşmıştır (Kenzhegulov, 2019, s. 52). Ober-savcı, devletin din alanındaki yasalarının uygulanmasını denetlemiştir. Çar'a din alanındaki raporları hazırlamış ve Kutsal Sinod'da devlet yöneticisinin fermanlarını açıklamıştır. Kutsal Sinod'da görevli bürokratların yöneticisi olmuştur. Bununla birlikte, ober-savcı Devlet Konseyi ile Bakanlar Kurulundaki oturumlara katılmıştır (Fedorov, 2003, s. 15).

Kutsal Sinod, yalnızca Rus Ortodoks Kilisesinin denetimiyle sınırlı kalan bir kurum olmamıştır. XIX. yüzyılın başından itibaren Sinod'un yetkilerinin bakanlıklar aracılığıyla yürütülmeye başladığı görülmektedir. 24 Ekim 1817 tarihli Maneviyat ve Eğitim Bakanlığının kurulmasına dair manifestoda, bu bakanlığın Sinod ile benzer yetkileri paylaşması gerektiği bildirilmiştir. Nitekim gerekçe olarak; Senato üzerinde Adalet Bakanlığının yetkisi olduğu gibi Sinod'un da bu bakanlık üzerinden yetki sahibi olması gerektiği ileri sürülmüştür. Ayrıca bu bakanlığın yetki alanı bünyesinde, imparatorlukta Hristiyan olmayan inançlar (İslâm, Yahudilik ve diğer dinler) kontrolünün de bulunduğu unutulmamalıdır (Barsov, 1896, s. 327). 19. yüzyıl başında devletin üç ayrı kurumunun bir araya getirilmesi verimli sonuç vermemiştir. Sinod'un Manevi İşler Başkanlığı üzerinden bakanlığa bağımlı hâle getirilmesi planlanmıştır. Bakanlıkların birleştirilmesiyle aydınlanma ve eğitimin Hristiyanlık üzerinden yürütülmesi hedeflenmiştir. Ancak eğitim ile din adamlarının aynı çatı altında çelişkiye düşmesiyle bu kurumların 1824 yılında dağıtıldığı belirtilmiştir (Eroşkin, 2008, s. 165).

İki bakanlığın dağıtılmasına rağmen ober-savcılar, Çar'ın bakanlar üzerindeki "gözü"ne dönüşmüştür. 1824 yılından itibaren ober-savcılar, Rus Ortodoks Kilisesi nezaretinde bakanlık yetkilerine sahip olmuştur. 1835 yılında ober-savcılar; Devlet Konseyi ile Bakanlar Kabinesinde, Kutsal Sinod faaliyetleri hakkında hesap vermeye başlamıştır. 1865 yılından itibaren ise ober-savcılar bakanlarla eş değer konuma getirilmiştir (Dobroklonskiy, 1893, s. 86).

Devlet kurumlarında büyük reformların yaşandığı bir dönem olarak bilinen 19. yüzyılın ikinci yarısı, bu süreçteki değişimlere dolaylı yoldan Kutsal Sinod'u da etkisi altına almıştır. Ober-savcı, statü bakımından bakana eş değer görülse de yetki çerçevesi esasen I. Petro dönemindeki yasalara dayanmaya devam etmiştir. Bu hukuki yapı gereği, ober-savcının aldığı kararların yürürlüğe girmesi için din adamlarından oluşan Sinod Kurulunun onayı şart koşulmuştur. Öte yandan, devletin kiliseden üstünlüğü önlenmeye çalışılmıştır. Ober-savcının yetkisini güçlenmemesi için Sinod Kurulunun zaman zaman muhalif bir tutum sergilediği de ileri sürülmüştür (Aleksееva, 1997, s. 9).

Devletin merkezi hükümet teşkilatından ayrı olarak taşradaki idareleri de mevcuttur. Kutsal Sinod'un bölge idarelerindeki yeri ise önemli konulardan biridir. Rusya gibi geniş bir coğrafyaya yayılmış bir imparatorlukta, din sahasının kontrolü sürekli değişimlere maruz kalmıştır. Koordinasyon açısından Kutsal Sinod'un bölgesel birimlerinin yerel yönetimlerle etkileşim içinde olması, kesintisiz bir denetim mekanizmasını gerekli kılmıştır. Nitekim diğer bölgesel yapılar gibi Kazak toprakları da Rusya'daki bölge yöneticilerinin iradesine bırakılmıştır.

Sinod'un taşra teşkilatı, Rus Ortodoks Kilisesi piskoposluklarından oluşturulmuştur. Piskoposluklar, Rusya'nın eyalet sistemini meydana getiren guberniyalara göre ayrılmıştır. Rusya'nın idari birimi olan her bir guberniyada piskoposluklar kurulmuştur. Kendi içinde ilçe statüsündeki blagoçinyelere ayrılan piskoposluklarda, blagoçinyeler de kilise prihodlarından oluşmuştur. Piskoposluğun yönetim organı "konsistoriya" olarak adlandırılmış ve bu organ piskopos tarafından yönetilmiştir (Eroşkin, 2008, s. 204). 27 Mart 1841'de kabul edilen "Piskopos Yönetim Kurulu Tüzüğü"ne göre piskoposluklar yasal olarak Kutsal Sinod'a bağlanmıştır. Piskoposluğun devletten bağımsız bırakılmaması için piskoposluk özel kalem müdürlüğüne bir bürokrat tayin edilmiştir. Piskoposluğun protokolünü yürüten bu görevli ise doğrudan ober-savcıya bağlı çalışmıştır (Kenzhegulov, 2019, s. 52).

31 Ekim 1841 tarihli karara göre her yıl piskopos, kendi piskoposluğunun durumu hakkında Kutsal Sinod'a hesap vermiştir. Sunulacak raporun formu tasdik edilmesine rağmen bölgelerden gelen hesapların biçimi çeşitlilik göstermiştir. Kimi raporlar kısa, kimileri ise uzun olsa da bu belgeler; bölgedeki Rus Ortodoks Kilisesinin durumunu iyice açıklayan niteliktedir. Nitekim çalışmada, bu hesaplardan hareketle hazırlanan ober-savcı yıllık raporlarında yararlanılmıştır (Taymasov, 2004, ss. 107-108). Sinod'un merkezî yönetimini oluşturan piskoposlukların yapısı da kuruluş döneminden itibaren değişikliğe uğramıştır. 1700'lü yıllarda sayısı 36 olan piskoposluklar, 1917 yılına gelindiğinde 68'e ulaşmıştır. Piskoposlukların bu denli çoğalması, öncelikle Rusya'daki toprak mülkiyetiyle ilişkilidir. Nitekim genişleyen imparatorluk toprakları aynı zamanda kilise mülkü sayılmaktaydı (Kenzhegulov, 2019, s. 52; Fedorov, 2003, s. 16).

Piskoposların kendi piskoposluklarında idari, yargısal ve iktisadi yetkileri bulunmaktaydı. Piskopos; kendi idari bölgesindeki dinî ve manevi durumdan, din hizmetlerinin ibadetler ve dinî ritüellerin yerine getirilmesinden sorumlu tutulmuştur. Kutsal Sinod'a yasal ve idari tekliflerde bulunmuş; yerel devlet idareleri karşısında kilise menfaatlerini korumuş, bu süreçte bazen çelişkiler de yaşanmıştır. Ancak Kutsal Sinod, piskoposların geniş yetkilerine

sınırlamalar getirerek onların devlet idari sisteminin bir parçası olduğunu sürekli hatırlatmıştır. Böylece ober-savcılar, kilise görevlilerinin devlet siyaseti çizgisinden çıkmasına izin vermemiştir (Fedorov, 2003, ss. 17-18).

Kutsal Sinod, bölgelerdeki misyonerlik faaliyetlerini desteklemiştir. Bununla birlikte, bazı bölge yöneticilerinin, Kutsal Sinod ve Rus Ortodoks Kilisesi tarafından desteklenen bu misyonların faaliyetlerine karşı çıktığı bilinmektedir. Örneğin 1830 yılında, Tobolsk Piskoposluğunun Kökşetau Kazakları arasında misyonerlik yürütmesine Batı Sibiryaya yöneticisi karşı çıkmıştır. Batı Sibiryaya yöneticisi Velyaminov (1827-1834), misyonerlere Kazakların Rusya egemenliği altına girmesindeki koşulları hatırlatmıştır. Bu koşulların arasında; bozkırda ahşap evler ile askerî üslerin inşa edilmemesi, Kazakların tarlalarda çalıştırılmaması, cami ile okulların açılmaması ve mollaların tayin edilmemesi gibi hususlar yer almıştır (İrkutskiye Eparhialnie Vedomosti, 1870, ss. 34-35). Tobolsk Piskoposluğu, bölgedeki Kazakları Hristiyanlaştırmak amacıyla bir misyonerlik misyonu açılmasını 1864 yılında tekrar gündeme getirmiştir. Piskoposluğun; Sinod ve yerel devlet idarelerinden, Kazakların arasında bir misyonerlik misyonu kurulmasına yönelik talepleri yirmi yılı aşkın bir süre sonuçsuz kalmıştır. Görüldüğü üzere bazen devletin merkezi idaresinde din işlerinden yetkili Sinod gibi bir kurum, Ortodoks din adamlarının gayretlerini soğukkanlılıkla karşılamıştır (Pravoslavniy Blagovestnik, 1893, ss. 14-17).

Kazak bozkırının idarî bakımdan Rus imparatorluk sistemine daha sıkı şekilde bağlanması ve isyanların sona ermesinin ardından, bölge yöneticilerinin tavırlarında değişiklikler meydana gelmiştir. Bozkır Vilayeti yöneticisi Kolpakovskiy (1882-1889), Altay Misyonu veya “Kırgız Müslümanlığına Karşı Misyon” görevlisi Sinkovskiy’in gayretini övmüştür. Kolpakovskiy; Sinkovskiy’i komşu idari bölge olan Tomsk Başpiskoposuna methederek, kendi bölgesinde böyle görevlilerin az olduğunu belirtmiş ve ona herhangi bir konuda maddi destekte bulunacağını bildirmiştir (KSOR Za 1886, 1888, ss. 115-116). Bu talepten dört yıl sonra Tobolsk Piskoposu Avramii; Kolpakovskiy’nin yerine gelen Taubey’e (1889-1900), kendisinden önceki Kolpakovskiy’nin “Kırgız Misyonu”nun açılması gerektiğini vurguladığını belirtmiştir. Avramii, misyonerlik misyon açıldıktan sonra faaliyetlerin yürütüldüğünü ve bölge yöneticisinden maddi destek beklendiğini bildirmiştir (Lisenko vd., 2017, s. 255).

Taşrada Hristiyanlığa geçenlerin yeni dine kabul edilmesine yönelik belirli bir prosedür uygulanmıştır. Herhangi bir Ortodoks din görevlisi veya misyoner, diğer din mensuplarını kendi başına yeni dine kabul edememiştir. Kutsal Sinod tarafından kabul edilen Konsistori

Tüzüğü maddelerine göre bu prosedür; din adamları ile yerel yönetimin iş birliğini gerektirmiştir. Kutsal Sinod'un 20 Şubat 1840 tarihli kararı uyarınca, Hristiyanlığa geçmek isteyenler için bölge piskoposluklarından izin alması zorunlu tutulmuştur. Piskoposluk ise Hristiyanlığa kabul onayını ya kendi inisiyatifiyle vermiş ya da yerel idarenin onayına başvurmuştur. Nihayetinde Hristiyan olması onaylanan şahsın dilekçesi Kutsal Sinod'a iletilmiştir (Ustav Duhovnih Konsistoriy, 1871, s. 36).

Piskoposlar, bölgedeki dinî eğitim kurumlarını ve devlet okullarındaki din derslerini denetlemiştir. Kasaba ve köylerdeki kilise prihodlarındaki eğitim de buna dâhil edilmiştir. Prihod, manastır ve dinî okulların açılıp kapatılmasını piskoposlar yalnızca Sinod'un izniyle yapmıştır (Fedorov, 2003, s. 18). Bununla birlikte Kutsal Sinod; köy ve kasabalarda Halk Aydınlanma Bakanlığı (Ministerstva Narodnogo Prosveşeniya) tarafından devlet okulları açılmasına karşı tepki göstermiştir. 10 Kasım 1860 tarihinde birkaç bakanlığın girişimiyle köylerde devlet okullarının açılmasına yönelik hazırlanan projeye karşı çıkmıştır. Gerekçe olarak kilise prihod okullarının yeterli olduğu ve yeni açılacak devlet okullarında din adamlarına öncelik tanınması gerektiği ileri sürülmüştür. Bu nedenle Kutsal Sinod, köylerdeki eğitimin Aydınlanma Bakanlığı yetkisine geçmesine karşı olmuştur (Rojdestvenskiy, 1902, ss. 371-372). 19. yüzyılın sonunda devlet; sivil okulların açılması yerine, kilise prihod okullarının açılmasını teşvik etmiştir. 1881-1894 yılları arasında prihod okulları sekiz kat artmıştır. 1884 yılındaki yasalara göre prihod okulları Kutsal Sinod'un yetkisine verilmiştir. Piskoposluklarda ise bir konsey kurulmuş ve bu konseye din ile devlet adamları üye olmuştur (Eroşkin, 2008, ss. 266-267). Kilise prihod okullarının gelişmesini amaçlayan bu konseyin kurulması, dönemin koşullarından kaynaklanmıştır. Hükümet, devletin siyaseti gereği Ortodoks Kilisesinin toplumdaki etkisinin güçlenmesini desteklemiştir (Aleksееva, 1997, s. 12).

19. yüzyıl başında Rus toplumunda uygulanan seküler siyasetin yüzyıl sonunda ihmal edilmesi, Kazakistan'a da yansımıştır. İmparatorluk genelinde kilise-prihod okullarının açılması, Kazak topraklarına yönelik Hristiyan göçü artış göstermiştir. Kutsal Sinod ve göçle ilgilenen kurumların iş birliğiyle Step ve Türkistan vilayetlerinde kilise-prihod okulları açılmıştır. Örneğin, Step Valiliğine bağlı Omsk Piskoposluğunda 1903 yılında 287 kilise-prihod okulu varken, bu sayı 1912 yılında 560'a yükselmiştir. Jetisu ilindeki Türkistan Piskoposluğunda ise 1907 yılında kilise-prihod okulları 78'den 161'e çıkmıştır (Lisenko vd., 2017, s. 15).

19. yüzyılın sonundaki ober-savcının etkisi, bölgedeki din adamlarını da etkilemiştir. Pobedonosçev (1880-1905), bölge yöneticilerinin tayin edilmesinde de rol oynamış ve

yöneticiler hakkındaki değerlendirmelerde piskoposların fikirlerine başvurmuştur. 1892 yılında ise bir piskoposun, bölge yöneticisinin dinî ayine geç kalmasına yönelik şikâyetini desteklemiştir (Polunov, 2010, s. 225). Devletin din siyasetinden sorumlu olan Pobedonosçev, Müslüman dinî liderlerin tayininde de etkili olmuştur. Misyoner çevrelerle sıkı ilişkiler kuran Pobedonosçev, Müslümanlar arasında dindar bir liderin bulunmasını istememiştir. 24 Nisan 1885 tarihinde misyoner İlminskiy'e (1822-1892) yazdığı mektupta, Orenburg Müftülüğüne seçilecek adaylar hakkında bilgi istemiştir. Mektubunda, yeni müftünün dindar olmaması gerektiğini, aksi takdirde bu durumun siyasi fanatizme yol açma tehlikesi taşıdığını belirtmiştir (İshakov vd., 2015, ss. 215-216).

Piskoposlukların bağlı olduğu yerel idareler de Ortodoks Kilisesinin Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma eksenindeki siyasetine destek vermiştir. Kazak bozkırı da bu siyasetin dışında kalmamıştır. Söz konusu politikanın had safhaya ulaştığı, Kazakların 1905 yılındaki “Karkaralı Dilekçesi”nden anlaşılmaktadır. Bakanlar Kabinesine gönderilen bu dilekçeyi, Karkaralı Panayırı'nda toplanan yaklaşık 15 bin Kazak imzalamıştır. Dilekçede; yerel idarelerin Ruslaştırma siyasetinde aşırıya kaçtığı belirtilmiş ve devletin Kazakların iç işlerine ve dini meselelerine tamamen müdahale etmesine yönelik itirazlar bildirilmiştir. Toprak meselesiyle birlikte din, eğitim ve hukuk konuları, bu dilekçenin temel başlıklarını oluşturmuştur (Bukeyhan, 2009, 3: 309).

Bölgelerdeki misyonerlik faaliyetleri, yerel idare tarafından desteklenmiştir. Bu hususta Bökeyhan (1866-1937); Step Vilayetindeki misyonerlerin yönetimce desteklenerek faaliyetlerinin haddinden fazla artırdığından bahsetmiştir. Ortodoks din adamlarının halk arasında ılımlı davranmak yerine, Müslümanları incitecek şekilde Hz. Muhammed'e hakaret ettiklerini dile getirmiştir. Bu sebeple 1896 yılında Atbasarlı bir Kazak, yerli bir Ortodoks din adamının İslâm peygamberine dil uzatması üzerine şikâyetçi olmuştur. Omsk ve Semey başpiskoposu ise bu şikâyete sert bir dille karşılık vererek ilgili kişiye; Osmanlı Devleti'nde değil, “Beyaz Çar'ın yönettiği Rusya'da yaşadığını vurgulamıştır” (Bukeyhan, 2009, 2:481).

KAZAK MÜSLÜMANLARI VE KUTSAL SİNOD

İmparatorluğun devlet sisteminde laikleşme sürecinde I. Petro'nun gözü Doğuya yönelmiştir. Onun döneminde Kazak-Rus ilişkileri, Rusya'nın Doğu ile ticareti esnasında iyi şekilde gelişmiştir. Nitekim Kazak topraklarından Doğu'ya geçen ticaret sebebiyle I. Petro, Kazakistan'ı “Doğu'nun Kapısı” olarak nitelendirmiştir (Omarov vd., 1949, ss. 150-151). Petro'nun Kazakları kendi egemenliği altına alma arzusu, halefi Anna İoannovna (1730-1740) döneminde gerçekleşmiştir. 10 Ekim 1731 tarihinde, Kazakların bir kısmının yöneticisi olan

Küçük Cüz Hanı Ebu'l Hayır'ın (1710-1748) Çariçe'ye biati kabul edilmiştir (Abdirov vd., 2020, s. 137; Aldajumanov vd., 2010, s. 158). 8 Mart 1744 tarihinde Hükümet Senatosu; Rusya'nın doğuya açılan kapısı olarak kurulan Orenburg şehrine Tatarların göç etmesine ve cami yapmasına izin vermiştir. Kazakların yoğunluk oluşturduğu bu sınır bölgesinde Tatarların iskânına izin verilmesi, devletin şark siyasetiyle ilgiliydi. Nitekim kanunda, şehrin her inanç mensubuna açık olacağı ve doğudan gelen tüccarların serbestçe faaliyet yürütebileceği belirtilmiştir. Ayrıca Tatarların, diğer halkları İslâm dinine davet etmelerinin yasaklandığı ifade edilmiştir. Caminin inşası ve şehir ahalisinin bu yolla artırılmasından başka bir yol bulunmadığına dair Senato kararının Kutsal Sinod'a bildirilmesi öngörülmüştür (PSZRİ, 1830a, Kanun No: 8893, ss. 39-41).

Küçük Cüz Kazaklarının başlangıçtaki sembolik egemenliği, 18. yüzyılın sonunda değişmeye başlamıştır. Rusya, Kazakların iç işlerine müdahale ederek yöneticilerin çocuklarını emanet olarak tutmaya başlamıştır. Buna ek olarak sınır bölgesi yönetiminin artan baskısı, Kazakların 1773 yılındaki Emelyan Pugaçev İsyanını (1773-1775) desteklemesine yol açmıştır. Bu isyana; uzun bir zamandan beri inanç ve özgürlükleri kısıtlanan Kazaklarla soydaş olan Tatar ve Başkurtlar da katılmıştır (Omarov vd., 1949, 1: 204). Aynı yıl Çariçe II. Katerina, tabiiyetindeki Hristiyan olmayanlara yönelik inanç özgürlüğü tanımıştır. 29 Mayıs 1773 tarihinde Kutsal Sinod'un da katılımıyla kabul edilen yasada, "Yüce Yaratıcı dünyadaki dinleri, dilleri ve inançları hoş gördüğü gibi Majesteleri de tabiiyetindeki vatandaşlar arasında sevgi ve barışın sürmesi için aynısı dilemektedir" denilerek diğer dinlere özgürlük tanındığı belirtilmektedir (PSZRİ, 1830b, Kanun No: 13996, s. 775). Volga Havzası Müslümanlarıyla birlikte Kazakların gönlünü kazanmak için II. Katerina, bir dini kurumun kurulmasına izin vermiştir. 22 Eylül 1788 tarihinde Orenburg gubernatoru İgelstrom'a verilen talimatla "Orenburg Müslümanları Ruhani Meclisi" veya kısaca adıyla Orenburg Müftülüğü kurulmuştur. OMRM, Kazakların inancından dolayı idare edilmesi amacıyla devlet tarafından tesis edilmiştir (PSZRİ, 1830c, Kanun No: 16710, s. 1107).

OMRM, 19. yüzyılın başında kısa bir süreliğine Kutsal Sinod'a bağlı kalmıştır. 1803 yılından 1810 yılına kadar OMRM, Kutsal Sinod ober-savcısı Golsin'in (1803-1817) yetkisine verilmiştir. 1810 yılında Yabancı İnançlar ve Manevi İşler Başkanlığının kurulmasıyla OMRM bu kuruma bağlanmıştır. 1817 yılında Manevi İşler ve Aydınlanma Bakanlığına, 1832 yılından yüzyıl sonuna kadar ise İçişleri Bakanlığına dâhil edilmiştir (Azamatov, 1999, s. 30). Dönemin Rus hukuk dehası olarak tanınan Speranskiy (1772-1839), devlet sistemindeki bakanlıkların birleştirilmesine dair görüşlerini sunmuştur. Devletin merkezinden eyalete uzaklaştırılan

Speranskiy, Golsin'in aracılığıyla I. Aleksandr (1801-1825) ile yakın temaslar kurmuştur. Speranskiy ve I. Aleksandr'ın, Hristiyanlığın mistik akımlarına ilgi ve düşkünlük duydukları ileri sürülmüştür (Seredonin, 1909, ss. 193-240). Speranskiy (1819-1821), eyaletlerde bulunmasına rağmen ober-savcı aracılığıyla devlet yöneticisi üzerinden bölgelerin idari yönetimlerinin değiştirilmesini sağlamıştır. Sibirya'nın iki idari merkeze bölünmesiyle birlikte, Batı Sibirya'da bulunan Kazaklara yönelik bir kanun kabul edilmiştir. "Sibirya Kırgızları Hakkındaki Tüzük" adlı bu kanunun özelliği, Kazaklardaki hanlık sisteminin kaldırılmasıyla sınırlı kalmamış; kanunda aynı zamanda Kazakların inanç meselelerine de temas edilmiştir. İnançla ilgili konulara gelince; Speranskiy bu kanundan önce, 1808 yılında dinî eğitim kurumlarının geliştirilmesine yönelik bir kanun taslağı hazırlayarak Kutsal Sinod'a sunmuştur (Seredonin, 1909, ss. 193-240).

Speranskiy tarafından hazırlanan idari düzenleme, Türkistan bölgesinin işgaline kadar geçerliliğini korumuştur. Öte yandan, farklı idari bölgelere ayrılmış Kazakların tek bir merkezden yönetilmesi hususu devleti endişelendirmiştir. Bu dönemde devletin Hristiyanlaştırma siyasetinin krize uğradığı görülmektedir. Batı Sibirya'ya komşu olan Orenburg yöneticisi Krijanovskiy (1865-1881), vaftiz edilen Müslümanların durumuna dair İçişleri Bakanlığına bildirimde bulunmuştur. Krijanovskiy, vaftiz olanların samimiyetsizliğini gerekçe göstererek devletten maddi yardım talebinde bulunmuştur. Ayrıca kendi yönetimindeki Oral ve Torgay illerini kapsayan Orenburg vilayetinde; Kazakların arasında İslâmiyet'in Tatar ve Başkurt mollaları tarafından yayılmasının yasaklanmasını istemiştir (Azamatov, 1999, ss. 178-179). Böyle bir talep, 21 Ekim 1868 tarihinde kabul edilen "Oral, Torgay, Akmola ve Semey İllerinin Geçici Yönetimi Hakkındaki Tüzük" ile karşılık bulmuştur. Camilerin inşa izni ile mollaların yalnızca Kazakların arasında seçilmesi ve onaylanması süreçlerinin bölge yöneticisinin yetkisine bırakılmasıyla sert bir tutum sergilenmiştir. Bu düzenleme ile Kazakların din işlerinin, çeşitli Müslüman halkları aynı çatı altında toplayan OMRM'den çıkarılarak İçişleri Bakanlığına devredilmesine karar verilmiştir (Vremennoe Polojenie ob Upravlenii v Oblastyah Uralskoy, Turgayskoy, Akmolinskoy i Semipalatnskoy, 1183, ss. 31-32). İçişleri Bakanlığının bu dönemde İslâm dinine yönelik siyasetinin, dinin yayılmasına karşı olduğu ileri sürülmüştür (Arapov, 2006, ss. 80-81). Kutsal Sinod, kabul edilen yeni kanunlarla yakından ilgilenmiştir. Kurum; bölge yönetimlerine dair İçişleri ve Savaş bakanlıklarının çalışma grubunca hazırlanan kanun taslağını ve Tomsk Piskoposluğunun raporunu incelemiştir. Bu doğrultuda, Jetisu ilinin misyonerlik faaliyetlerine açılmasına karar vermiştir (KSOR Za 1868 G, ss.108-109).

Devlet, misyonerlik faaliyetlerini açık belirtmekten kaçınmıştır. Bunun yerine kültürel etkileşimin temel aracı olan Ruslaştırma politikası üzerinden yürütmüştür. Bu tür her uygulama için yasal bir zemin oluşturulmuş ve ilgili kanunlar çıkarılmıştır. Ruslaştırma siyasetinin etkili araçlarından biri, eğitimle ilgili 26 Mart 1870 tarihli “Rusya’daki Rus Olmayanların Eğitimine İlişkin Tedbirlerle İlgili Yönetmelik” kanunudur. Kazakları da kapsayan bu düzenlemeye göre okullar çeşitli kademelere ayrılmış ve Ruslaştırma siyasetinin ana hedefi haline gelmiştir. Müslüman eğitim kurumlarında Rusça sınıflarının açılması, Ruslar ile yerli halkların bir arada eğitim gördüğü okullarda ise eğitimin Rusça verilmesi zorunlu kılınmıştır (Otepova, 2015, ss. 236-237). Devlet okullarındaki Hristiyanlaştırmanın Ruslaştırma politikasıyla perdelenmesi, uygulanan en etkili yöntemlerden biri olmuştur. Kutsal Sinod ober-savcısı, İlminskiy gibi tecrübeli bir misyonerin etkisi altında kalmıştır. İlminskiy, 1859 yılında Kazan’dan ayrılarak Orenburg Komisyonunu yöneten dönemin meşhur şarkiyatçısı Grigoryev (1816-1881) yanında bulunmuştur. Bu komisyondaki görevi sırasında Kazakların yaşamı ve diliyle yakından ilgilenmiş, Kazak Türkçesi üzerine birkaç çalışma yapmıştır (İshakov vd., 2015, ss. 10-11). Tolstoy’un 1876 yılında Orenburg’a seferi sırasında bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıya bölge idaresiyle birlikte İlminskiy de katılmıştır. Tolstoy toplantıda bölge idaresine, Kazakça yazışmalarda Arap alfabesi yerine Rus-Kiril alfabesinin kullanılmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Ayrıca Kazak Bozkırında Arap alfabesinin yerini Rus alfabesinin alacağını ve bu alfabenin üstünlük kuracağını ifade etmiştir (Mirzahmetulı, 2010, ss. 39-40).

İlminskiy ve diğer misyonerler tarafından hazırlanan alfabelerin Kazaklara kabul ettirilmesi Çarlık döneminde mümkün olmamıştır. Ancak alfabe, İlminskiy tarafından din değiştirmenin bir unsuru olarak ileri sürülmüştür. Bu durum, onun şu sözlerinden anlaşılmaktadır: “Eğer Rusya’daki Müslümanların tamamı Hristiyan olsaydı Rus alfabesinin kabul edilmesi de zor olmazdı. Ayrıca, onların Müslüman olarak kalması durumunda Rus alfabesinin Arap alfabesine karşı üstünlük sağlanması zor olacaktır” (İlminskiy, 1883, s. 19).

Tolstoy’dan sonra Kutsal Sinod ober-savcısı Pobedonoshev de İlminskiy ile yakın ilişkiler kurarak onu desteklemiştir. 3 Ekim 1888 tarihinde İlminskiy, Orsk şehrindeki Kazak Öğretmenler Okulunun yanması üzerine, okulun Orenburg’daki kapatılması planlanan Tatar Öğretmen Okuluna taşınması için destek istemiştir. Pobedonoshev ise Tatar Öğretmen Okulunun Ruslaştırma siyasetine hizmet etmediğini, aksine zarar verdiğini belirterek İslâm karşıtı tutumunu yinelemiştir. İlminskiy’nin bu konudaki mektubuna karşılık Pobedonoshev: “Tatar Müslüman okullarının kapatılması gerektiğini Aydınlanma Bakanına uzun zamandır

söylüyorum; ancak kendisi henüz bir karar vermedi” şeklinde cevap vermiştir (İshakov vd., 2015, ss. 230-231). Kazakların, Tatarların ve diğer Müslümanların etkisinden çıkarılmasına yönelik misyonerlik talepleri, Kutsal Sinod’a dolaylı kanallar aracılığıyla da iletilmiştir. Misyonerlerle yakın temas hâlinde olan Türkistan Vilayeti yöneticisi Kaufman, 8 Kasım 1880 tarihinde Halk Aydınlanma Bakanına bir mektup göndermiştir. Kaufman mektubunda; Kazakların Ruslaşmasını sağlamak amacıyla onların Türkistan’daki diğer halklardan ayrıştırılması ve bu halklarla iletişimlerinin kesilmesi için alfabelerin değiştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Mirzahmetov, 2010, s. 41).

Kutsal Sinod’un siyasal alandaki etkisi, 1905 sonrasında ortaya çıkan meşrutî/temsili kurumlar döneminde de görülmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanların aleyhine kabul edilen eğitim yasalarının değiştirilmesine, meclisin sağ kanadında yer alan Ortodoks din adamları karşı çıkmıştır. Müslümanlar mecliste; Kutsal Sinod ve Halk Aydınlanma Bakanlığı tarafından idare edilen eğitim kurumlarının yerel yönetimlere devredilmesi taraftarıydı (Yamaeva, 1998, s. 100). Çarlık Rusya’sının son dönemlerindeki meşrutiyet yapısında Kutsal Sinod aktif rol üstlenmiştir. Yasama organı olan meclise kendi bünyesindeki Ortodoks din görevlilerinin seçilmesiyle sınırlı kalmamıştır. Devlet tarafındaki adayların seçilmesi için de prihodlarda nasihatlerde bulunmuştur (İvançenko, 2008, s. 668). Mecliste çeşitli parti veya koalisyonlardan Ortodoks din adamları milletvekili seçilirken, Müslüman din adamlarının milletvekili seçilmesi kınanmıştır. I. Devlet Duma’sına Kazaklardan seçilen Kosşagulov’un (1874-1932), Buhara’da eğitim almış bir molla olması ve Rusça bilmemesinin seçim yasasına aykırı olduğu belirtilmiştir (Bioviç, 1906, s. 489).

Kutsal Sinod’un Kazaklara yönelik Hristiyanlaştırma politikası, 15-25 Haziran 1914 tarihlerinde Petersburg’da düzenlenen Rusya Müslümanları Kongresi’nde gündeme getirilmiştir. Bu kongreye Kazak Müslümanlarını temsilen Bökeyhan, Karataev (1860-1934), Seydalin (1877-1923) ve Lapin (1869-1919) katılmıştır. Kongrede, Ural ilinden Kutsal Sinod’un 26 Nisan 1912 tarihli kararına ilişkin bir bildiri okunmuştur. Söz konusu kararda yer alan Kazak Müslümanların Ruslarla birlikte yaşamaya zorlanması maddesi sert bir şekilde kınanmış ve bu durumun açıkça Hristiyanlaştırmaya zemin hazırlayacağı vurgulanmıştır (Amanjolova, 2009, ss. 100-101). 20. yüzyılın başında devletin Ruslaştırma yoluyla Hristiyanlaştırma siyaseti krize girmiştir. Ruslaştırma ve Hristiyanlaştırma siyasetine yalnızca Kazaklar değil, imparatorlukta Hristiyanlar da karşı çıkmıştır. 1905 yılındaki değişimler sırasında Rus Ortodoks Kilisesi, devletten ayrılarak patriklik sistemine geçilmesini gündeme getirmiştir. Bu süreçte Gürcü Ortodoks Kilisesi, Kutsal Sinod’dan piskoposluktan bağımsız bir

patriklik tanınması talebinde bulunmuştur. Nitekim Gürcü Ortodoks Kilisesi; devletin Ruslaştırma siyaseti nedeniyle kendi dillerindeki dinî metinlerin okuyamadığından ve ritüellerin yerine getirilmediğinden şikâyet etmiştir (Werth, 2012, s. 78).

Kutsal Sinod, genel olarak İslâm ve diğer inançlara karşı Ortodoksluğu imparatorluğun devlet dini konumunda tutmaya çalışmıştır. Kutsal Sinod'un yönetim kurulunu oluşturan Ortodoks din görevlileri de bu durumu devlet adamlarına unutturmamaya gayret etmiştir. 19. yüzyıl başında Kutsal Sinod ile diğer dinlerle birlikte tek bir kurum çatısı altında farklı bölümlere ayrılmasına Ortodoks din adamları karşı çıkmıştır. Nitekim bu girişim, devletin resmî dini olan Ortodoksluğun diğer inançlarla eşit konuma getirilmesi olarak algılanmıştır (Rojdestvenskiy, 1902, s. 111). II. Nikolay tarafından 17 Nisan 1905 tarihinde diğer dinlere yönelik ilan edilen “Dini Hoşgörüyü Sağlama” yasası, Ortodoks din adamları tarafından da endişeyle karşılanmıştır. Hükümetin 1904 yılında bu yasayı gündeme getirmesi, Ortodoks din adamları arasında diğer dinlerle rekabet edememe hususunda bir merak ve kaygı uyandırmıştır. Bu gelişme üzerine Rus Ortodoks Kilisesi de diğer inanç grupları gibi devletten bağımsız olmayı, Kutsal Sinod'un kilise taleplerini karşılamasını ve I. Petro'dan öncesi dönemdeki patriklik sistemine geri dönülmesi meselesini gündeme getirmiştir (Werth, 2012, s. 78).

ÖBER-SAVCILARIN KİMLİKLERİ VE TUTUMU

Kutsal Sinod tarihinde, farklı meslek grupları yönetiminde görev almıştır. Kurum yöneticilerinin görüşleri; aldıkları eğitim ve dönemin koşullarıyla şekillenmiştir. Bu kişilerin diğer dinlerle ilişkileri, yetiştikleri çevreden beslenmiştir. Bir devlet adamının din alanını yönetmesi ise ciddi bir birikim gerektirmektedir.

Rusya Devleti askerî temellere dayanan bir sistem üzerine kurulduğundan, devlet adamlarının asker kökenli olması doğaldır. I. Petro döneminde, on iki üyeden oluşan Kutsal Sinod'un yönetimine subaylar sınıfından bir ober-savcı tayin edilmiştir. Petro, 11 Mayıs 1722 tarihli kararıyla “subaylar arasından kararlı ve iyi birinin ober-savcılığa” getirilmesini emretmiştir (PSZRİ, c. 6, Kanun No: 4002, s. 676; Blagovidov, 1900, s. 37; Eroşkin, 2008, ss. 85-86; Kartaşev, 1992, 2: 369). Yönetim kurulu Ortodoks Kilisesi üyelerinden oluşan Kutsal Sinod'un yönetimine askerî bir kadronun getirilmesine dinî çevrelerin karşı olmadığı bildirilmiştir. Din adamlarının, Kutsal Sinod'un Senato ile eşit düzeyde yetki paylaşmasından memnun kaldığı belirtilmiştir (Blagovidov, 1900, ss. 40-41).

Ober savcılarının 18. yüzyıl boyunca idarî bir yetkisi olmamıştır. Kutsal Sinod, devletin kilise üzerindeki nezaret ve kontrol fonksiyonunu yerine getirmiştir. Ober savcılar da “Çar’ın devletteki gözü” olarak sembolik bir anlam taşımıştır. Bu yüzyıl boyunca Sinod içindeki ufak anlaşmazlıklar hızlı bir şekilde halledilmiştir. Sinod yöneticileri, sınırını aşma tehlikesi görüldüğünde Çar veya Senato tarafından görevinden alınmıştır (Kartaşev, 1992, 2: 370). Petro’nun ölümünden sonra, eski düzendeki patrikliği geri kurma taraftarları Anna İoannovna döneminde kısıtlamalara maruz kalmıştır. Dinî alandaki kısıtlamalar Kutsal Sinod’un yetkisiyle yürütülmüştür. Kilise hizmetinde olanların hukukî ayrıcalıkları kaldırılarak askere alınma zorunluluğu getirilmiştir. Çeşitli görevlerdeki din adamları yargılanarak sürgün edilmiştir. Görüldüğü gibi bu süreç, Kutsal Sinod yöneticisinin yardımcısı olan din adamı Prokopoviç tarafından yönetilmiştir. Güçlü devletçilik taraftarı olan Prokopoviç’in laik düzenin savunucusu olduğu ileri sürülmektedir (Fedorov, 2003, ss. 160-161).

19. yüzyıl başında Kutsal Sinod yöneticileri arasına Golsin gibi dindar olmayan birinin tayin edilmesi dindarları şaşırtmıştır. Yüzyılın sonunda ise Golsin’in tam aksine, koyu dindarlığıyla bilinen Pobedonosçev göreve gelmiştir. Devlet yöneticilerinin din alanında sergiledikleri siyaset, dönemin sosyopolitik koşullarından kaynaklanmaktadır. 19. yüzyılın başında Rusya’nın yayılma siyasetindeki ılımlı yaklaşımı, din alanına da yansımıştır. Türkistan gibi büyük bir bölgenin imparatorluk sınırlarına dâhil edilmesinden sonra devletin siyaseti değişmiştir. Dindar ve misyoner çevrelerin etkisi artmış; diğer yandan ober-savcılarının kendi dinî kimlikleri, devletin İslâm’a karşı siyasetini güçlendirmiştir.

Knez Golsin’in 21 Ekim 1803 tarihinde I. Aleksandr tarafından ober-savcılık görevine tayin edilmesi, yalnızca çevresini değil kendisini de şaşırtmıştır. Golsin, kimliği ve hayat tarzı itibarıyla din çevrelerinin hoşuna gitmemiştir. Hatta I. Aleksandr’a kendisi hakkında: “Benden nasıl bir ober-savcı çıkar? Ben hiçbir şeye inanmıyorum ki” diyerek inançsızlığını dile getirmiştir. Ancak yönetici, Golsin’in bu göreve liyakatli olduğunu ve kilise yönetiminde devleti temsil edeceğine güvenmiştir (Blagovidov, 1900, ss. 348-349). Golsin’in, din ve devlet ilişkilerinin geliştirilmesine sağladığı katkılara rağmen görevden uzaklaştırılmasına dinî çevreler etkili olmuştur. Başta Ortodoks din adamları olmak üzere bu çevreler, onu kilise düşmanı olarak nitelendirmiştir. Dinî çevreler ile devlet adamlarının oluşturduğu grup, onun görevden el çekirilmesine sebep olmuştur (Rojdestvenskiy, 1902, s. 112-113).

19. yüzyılın ikinci yarısında görev yapan ober-savcılarının devlet ve din ilişkilerine dair yaklaşımları farklılık göstermiştir. Bu dönemde ober-savcılar, temsil ettiği bürokratik kimlikleri doğrultusunda devlet otoritesini her daim dini kurumların üzerinde konumlandırmaya gayret

etmiştir. Görev süreci Kazak topraklarının işgalinin tamamlandığı döneme denk gelen ober-savcı Tolstoy, Kutsal Sinod ile Halk Aydınlanma Bakanlığını aynı anda yönetmiştir. Onun, toplumdaki temel eğitimde din adamlarının etkisini azaltmaya çalıştığı ileri sürülmektedir (Alekseeva, 1997, s. 10). Ayrıca Tolstoy, eğitimde dinin etkisini azaltma taraftarı olmasına rağmen Rusya'nın kolonyal siyasetinde din ile bilimin aynı çerçevede hareket etmesini desteklemiştir. Onun bu tutumu, 1866 yılında Kazan Üniversitesi akademisyenlerine sunduğu bildirden anlaşılmaktadır. Tolstoy; Kalmuk, Mordva, Çeremis, Tatar ve Kazakların medeniyetten uzak kaldığını öne sürerek bu halkların aydınlatılması gerektiğini ileri sürmüştür. Rusya'nın bu halklara aydınlanma götürerek tüm Doğu'da aydınlatıcı bir misyon üstlendiğini ifade etmiştir. Aydınlanmanın Ortodoks Kilisesi tarafından başlatılması, bilimin ise bu süreci tamamlaması gerektiğini vurgulamıştır. Böylece inanç ile bilimin birlik sağlayarak Rus kolonyal siyasetini verimli hale getireceğinden bahsetmiştir (Reçî i Stati Grafa D. A. Tolstogo, 1876, ss. 3-4; Syddykov & Severcan, 2025, ss. 837-855).

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında ober-savcılık yapan Pobedonosçev döneminde devletin Ortodoksluğa desteği artmış ve bütçeden büyük miktarda para ayrılmıştır. Pobedonosçev'i tanımlayan yabancı ülke temsilcileri, onu Ortodoks Kilisesi metropoliti olmaya layık bir şahıs olarak görmüştür (Polunov, 2010, ss. 224-225). Rus devlet adamları arasında büyük nüfuza sahip olan Pobedonosçev, devlet yöneticileri üzerinde de etkili olmuştur. Kendisinin III. Aleksandr (1881-1894) ve II. Nikolay'a (1894-1917) hocalık yaptığı da bilinmektedir (Witte, 1923, 1:295). Pobedonosçev Kutsal Sinod bünyesinde şahsiyeti ve etkisi en fazla siyasetleşmiş ober-savcılardan biri olmuştur. Onun etkisinin artması, öncelikle dönemin sosyopolitik koşullarından kaynaklanmaktadır. Bu dönem, Rus aydın çevreleri arasında Panslavizm'in geniş çapta yayıldığı bir süreç olarak bilinmektedir. Rusya'nın yayılcı politikası, Panslavistlerin "Üçüncü Roma" iddiasını Ortodoksluk ile Slavcılık ekseninde yeniden canlandırmasına yol açmıştır (Duali, 2024, ss. 81-90). Pobedonosçev'in Ortodoksluğa olan sıkı bağlılığı nedeniyle, Rusya'daki diğer dinlere yönelik tutumu bir yazışmasından bilinmektedir. Kafkasya'daki şeyhülİslâmlık makamlarının kaldırılması taraftarı olduğunu belirtmiştir. Şeyhülİslâm ve müftülük makamlarının kaldırılması taraftarı olduğunu belirtmiştir. Rusya'nın bir Hristiyan devleti olduğunu, İslâm ve diğer dinlere yalnızca müsamahalı davranacağını ifade etmiştir. Ayrıca devletin, Hristiyanlıktan başka dinlerin gelişmesine desteklemek gibi bir borcu bulunmadığından da bahsetmiştir (Pobedonosçev, 1923, 1: 517). Hatta Ortodoks din adamları; 1868 yılında çıkarılan ve Kazaklar üzerinde etkili olan OMRM'in kapatılmasına yönelik açık fikirlerini, Kutsal Sinod ober-savcısını bildirmişlerdir.

Pobedonosçev, 1886 yılında imparatora sunduğu raporunda; Ufimsk ve Orenburg piskoposunun OMRM’in varlığına son verilmesi yönündeki teklifini iletmiştir. Müslümanların ayaklanmasından çekinen İçişleri Bakanlığı, Pobedonosçev’e İslâm ile ilgili siyasetin gizli tutmasını söylemiştir. Ancak Ortodoks din adamları yayınlarında İslâm karşıtı düşüncelerini yaymaktan çekinmemiştir (Azamatov, 1999, s. 35).

Yaklaşık yirmi beş yıl Kutsal Sinod’u yöneten Pobedonosçev, 20. yüzyılın başında Rusya’daki inançla ilgili devlet yasalarının değişmesine katıyen karşı çıkmıştır. 17 Nisan 1905 tarihli “Dini Hoşgörünün Sağlamlaştırılması” manifestosunun hazırlanma sürecinde, kendisinin bu kanuna yaklaşımı olumsuz yönde olmuştur. Dönemin Bakanlar Kabinesi Başkanı Witte’nin (1903-1906) hatıralarında; kabinenin Pobedonosçev’e karşı tutumundan onun bu kanun hazırlama sürecine katılmadığından bahsetmiştir (Witte, 1923, 1:295). Genel olarak Witte; devletin, resmî dini haricindeki inançlara karşı uzun süredir uyguladığı siyaseti eleştirmiştir. Bu siyaset; Kutsal Sinod gibi devletin diğer kurumlarını yöneten devlet adamlarının ve onların şahsi tutumlarının, devletin uzun vadeli politikasına yansımada görülmektedir. Nitekim Witte, Rusya’nın artık eski Rusya olmadığını, bir imparatorluğa dönüştüğüne ve Rus olmayan halklara karşı inancalarını da millî bir politika geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Bu anlayışın, uzun Rus devletinin siyasi aklına uzun zamandır yerleşmediğini vurgulamıştır (Witte, 1923, 2:218).

Rusya’da din ve devlet ilişkilerindeki Ortodoks olmayan halklara yönelik politikanın gelişimi, öncelikle ober-savcılarının rolüyle ilişkilidir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ober-savcılar, misyonerlik bilinciyle hareket etmiştir. Kutsal Sinod ober-savcıları olan Tolstoy ve Pobedonosçev üzerinde, misyoner İlminskiy’nin güçlü bir etkisinin olduğu görülmektedir. İlminskiy bu iki ober-savcı döneminde kendi misyonerlik ağını ve akademik altyapısını iyice teşkil etmeye çalışmıştır (Topsakal, 2007, s. 277). Sömürgecilik siyasetine tepki gösteren Müslümanlar karşısında Rus Ortodoks Kilisesi, Kutsal Sinod aracılığıyla devletin desteğine ihtiyaç duymuştur. Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma siyasetinde Rus Ortodoks Kilisesi ile devlet bürokrasisinin, İlminskiy’nin çelişkili şahsiyetine rağmen onun programlarını kabul ettiği bilinmektedir.

Bökeyhan, Pobedonosçev’in Rus olmayan halklara yönelik Hristiyanlaştırılma siyasetini eleştirmiştir. O, bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Pobedonosçev, Rusların tamamının kilise-prihod okullarında okutulmasını, Rus olmayanların ise vaftiz edilmesini istiyor. Kazaklar, söz ve inanç özgürlüğü için mücadele edecek ve buna İkinci Duma’da erişecektir” (Bukeyhan, 2009, 1: 295-297). Bökeyhan’ın, Pobedonosçev’in okullar aracılığıyla yürüttüğü

Hristiyanlaştırma siyasetini eleştirmesi temelsiz değildi. Genel olarak okullara öğretmen okulu mezunları atanırken Pobedonoshev döneminde, İlminskiy'nin misyonerlik okulu mezunu öğretmenlerinin sayısı artmıştır. 1900'lü yıllarda Kuzey Kazakistan'daki okullara, Kazan Vaftiz-Tatar Öğretmen Okulu mezunu öğretmenlerin atanmasının tercih edildiği görülmektedir (Grehovodov, 1913, s. 19).

KUTSAL SİNOD'UN KAZAKİSTAN'DAKİ HRİSTİYANLAŞTIRMA POLİTİKALARI

Bölgedeki piskoposluklar tarafından sunulan yıllık hesaplar, ober-savcı tarafından incelenmiştir. Piskoposlukların kendi idari bölgesindeki dinî durum hakkındaki hesapları, önemli bilgileri içermektedir. Nitekim söz konusu hesapları inceleyen ober-savcı, daha sonra devlet yöneticisine bir rapor sunmuştur. Ober-savcının hazırladığı bu raporda; imparatorlukta dinî durum, din-devlet ilişkisi ve bölge yöneticilerinin kendi idarelerindeki tutumları ortaya konulmuştur.

Rusya'daki misyonerlik faaliyetleriyle ilgili yasa, 16 Temmuz 1865 tarihindeki Ortodoks Misyonerlik Cemiyeti'nin kurulmasıyla kabul edilmiştir. Misyonerliğin düzenli bir sisteme oturtulması amacıyla hazırlanan Ortodoks Misyonerlik Cemiyeti tüzüğü devlete sunulmuştur. Cemiyetin kurulması devlet yöneticileri düzeyinde desteklenmiş ve tüzüğünün incelenmesi Kutsal Sinod'a bırakılmıştır (KSOR Za 1866 G, ss. 20-21). Bu yasa kabul edilmeden önce, 1864 yılında Kazan'da Kutsal Guriya Kardeşliği derneği kurulmuştur. Kutsal Sinod kararıyla kurulan bu cemiyetlerin temel vizyonları, Rus olmayan halklar arasında Hristiyanlığı yaymaktı (Geracı, 2013, s. 90). Kutsal Sinod'un desteğiyle kurulan bu sivil kuruluşlar, ortak faaliyetler çerçevesinde birlikte iş yürütmüşlerdir. Derneğin 1874-1875 yılı hesap raporunda; Rus olmayan halkların arasında görev yapacak misyonerleri yetiştirmek amacıyla Kazan'da bir pansiyon kurulmasına karar verildiği belirtilmiştir. Bu iki kuruluşun desteğiyle hazırlanan misyonerler, sadece Kazan'la sınırlı kalmayıp diğer piskoposlukların kadro ihtiyacını da temin edecekti (Otçet O Deyatelnosti Bratstva Sv. Guriya, 1876, s. 35).

Misyonerlik Cemiyeti'nin kurulması Kazak topraklarının işgalinin tamamlanmasıyla güçlenmiştir. Devletin kolonyal siyaseti, Rus Ortodoks Kilisesi bu siyasete tarafsız kalmamıştır. Ortodoks din adamları, inanç özgürlüğünü zedeleyerek devletin sömürge siyasetiyle birlikte siyasileşme sürecine girmiştir (Otepova, 2015, s. 232). Bu çerçevede, 22 Haziran 1822 tarihli "Sibiryaya Kırgızları Hakkındaki Yasa", Kazaklar arasında misyonerlik faaliyetlerinin güçlenmesinin temeli olarak kabul edilmiştir. Söz konusu yasada Kazaklar "putperest olarak" tanımlanmıştır. Ayrıca yasada, bir Kazak'ın Hristiyan olması durumunda yerel yönetimin,

misyonerlik birimleri açılması yönünde talepte bulunabileceği belirtilmiştir (PSZRİ, 1830d, Kanun No: 29127, s. 429).

21 Ekim 1868 tarihli “Oral, Torgay, Akmola ve Semey İllerinin Geçici Yönetimi Hakkındaki Tüzük”ün 254. maddesine göre, Kazakların arasında diğer Müslüman halkların din yaymaları yasaklanmıştır. Bu madde uyarınca, Kazaklar arasında İslâm dinini yalnızca Kazakların yaymasına izin verilmiştir (Maseviç, 1960, 1:339). Böyle bir kanunun kabul edildiği dönemde Kazaklar arasında Hristiyanlığın yayılması; başta bölge yönetimi olmak üzere, merkezi kurumlar arasında bulunan Kutsal Sinod tarafından desteklenmiştir. Örneğin 1868 yılında, Jetisu ilindeki Lepsi stanisasında 545 kişinin Hristiyan olduğu bildirilmiştir. Bu gidişat Kutsal Sinod’un; bölge piskoposu, İçişleri Bakanlığı ve Savaş Bakanlığının ortak projesiyle misyonerlik faaliyetlerinin düzene sokulmasını onayladığı yazılmıştır. Bununla birlikte misyonun maddi harcamaları, Devlet Konseyi tarafından karşılanmıştır (KSOR Za 1896 i 1897 G, s. 101). Büyük ihtimalle dönemin raporlarında ve yayınlarında yankı uyandıran bu haber, propaganda amaçlı bir abartıdır. Nitekim yalnızca bir stanitsada bu kadar çok sayıda insanın vaftiz edilmesi ve onların Müslüman Kazakların arasından ayrılması büyük tepkilere yol açabilirdi.

Kazakların misyonerliğe karşı olduğu, 19. yüzyıl sonundaki piskoposluk raporlarında belirtilmiştir. Omsk Piskoposluğuna bağlı Kazak Misyonu hesabında; Akmola ili Kazaklarının, Türkistan bölgesine yakınlıkları nedeniyle İslâm’ın etkisi altında oldukları bildirilmiştir. Hatta Akmola ve Semey illerindeki Kazakların, Rus-Kozaklarıyla yakın ilişki kurması tehlikeli görülmüştür. Devlet ile Rus Ortodoks Kilisesi; Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma faaliyetlerini aynı çatı altında yürütürken Rus-Kozakları kendi dillerini unutmaya başlamıştır. Bu nedenle Kazak Misyonunun, yalnızca Kazaklar arasında değil, kendi dillerini unutmaya başlayan Rus-Kozakları arasında da din ile dil faaliyetleri yürütülmesi önerilmiştir (Pravoslavniy Blagovestnik, 1896, s. 25). Aslında Rus tarih yazımında ve dönemin basınında “vahşi” olarak nitelenen Kazakların kültürel üstünlüklerinden 1870’te bahsedilmiştir. Rus göçmenlerin Kazak kültürünü benimsediği ve Rusça yerine Kazakça konuşulduğu dile getirilmiştir. Devletin askerî okullarını kazanan Rus-Kozak çocuklarının Kazaklardan fark edilmediği yazılmıştır. Hatta Doğu Kazakistan’daki Tarbagatay Dağlarındaki bir köyde, bir Rus tüccarın ihtida ettiği ve molla olarak hizmet verdiği belirtilmiştir (Şaşkov, 1870, s. 4; Bukeyhan, 2009, 2: 433). 19. yüzyıl sonlarında misyonerlerin Kutsal Sinod’a gönderdikleri raporlarında, Rus-Kozaklarının İslâm dinini kabul etmesi endişe uyandırmıştır. Rus Ortodoks Kilisesi hizmetlerinin düzene

sokulmadığı yerlerde, Rus-Kozaklarının çoğunlukta olan Kazaklar arasında asimile olması söz konusudur (KSOR Za 1868 G, ss. 108-109).

Kutsal Sinod'a sunulan raporlarda; Kazakların, vaftiz olan Tatarları etkileyerek onların yeniden İslâm'a dönmelerine sebep olduklarından da bahsedilmiştir. Orenburg Piskoposluğu, kendi bölgesindeki vaftiz edilmiş Tatarların, Müslüman Tatarlar ve Kazaklarla birlikte yaşamaları neticesinde eski dinlerine döndüklerini rapor etmiştir. Ortak dil, kültür ve aile değerlerinin yakınlığının buna yol açtığı bildirilmiştir. Tatarlara yeniden Müslüman olmalarında, Kazakların maddi desteğinin yanı sıra Kazakların nispeten daha hür olan yaşam tarzlarının etkili olduğu belirtilmiştir. Bu süreçte Müslümanlarla aile ilişkileri kurulmuş ve piskoposluklar tarafından bu duruma karşı çeşitli uyarılar yapıldığı da kaydedilmiştir (KSOR Za 1890 i 1891 G, ss. 100-101).

Altay misyonerleri ve Müslüman tüccarların bölgedeki rekabetine de değinmek gerekmektedir. Kazaklara komşu olan bu bölgedeki pagan topluluklar üzerinden Müslüman tüccarların kurduğu etkiden dolayı misyon görevlileri endişe duymuştur. Bu durumun, Hristiyan misyonerlik faaliyetlerine zarar vereceği ifade edilmiştir (KSOR Za 1896 i 1897 G, s. 99). 1880'li yıllardan sonra Altay'da İslâm'a Karşı Misyon'un faaliyetleri başlamıştır. Bu misyonun çalışmaları 1890'lı yıllardan sonra Omsk ve Orenburg piskoposluklarında da yürütülmeye başlanmıştır. Misyon, İslâm'ın yayılmasını engellemeyi ve Ortodoks ahalinin eğitim seviyesini yükseltmeyi hedeflemiştir (Lisenko vd., 2017, s. 20).

Yeni vaftiz olanlara sağlanan maddi desteklerden biri iskân konusunda olmuştur. Altay misyonerlerinin faaliyet yürüttüğü Kazakistan'ın kuzeyinden doğusuna uzanan bölgede, 1866 yılında beş yüze yakın kişinin Hristiyan olduğu belirtilmiştir. Hristiyan olanlara yalnızca eğitim verilmesiyle yetinilmemiş, onların yerleşik hayata geçmeleri de desteklenmiştir. Bu kişilerin misyonerlik stanlarına yakın köylere yerleştirildikleri ve Rus kültürü tarzındaki yaşama alıştırdıkları ifade edilmiştir (KSOR Za 1866 G, ss. 35-36). 1895 yılında Kazak Misyonunda 58 Müslümanın Hristiyanlığa geçtiği yazılmıştır. Esasen Bukon misyoneri Eliseyev'in (1867-1917) çabasıyla 28 kişinin vaftiz edildiği belirtilmiştir. Bu nedenle, yeni vaftiz olanlara yeni arazilerin verilmesi konusu dile getirilmiştir (Pravoslavniy Blagovestnik, 1896, s. 26). Yeni vaftiz olan Kazakların Rus kasaba veya köylere yerleştirilmesinin bir diğer sebebi güvenlik olmuştur. Nitekim Hristiyanlığa geçen Kazaklar, kendi boyları tarafından iyi karşılanmamıştır. Eliseyev'in 1893 yılında vaftiz ettiği bir Kazak'ın hayatına, kendi soydaşlarının kastettiği belirtilmiştir (KSOR Za 1892 i 1893 G, s. 353).

Göç Başkanlığı ile yaptığı yazışmalarda Kutsal Sinod, Hristiyan göçmenlerine öncelik tanımıştır. Kazakların Hristiyanlığı benimsemesi için vaftiz olan Kazaklar ile Rus göçmenlerin birlikte yaşaması önerilmiştir. Oluşturulacak yeni yerleşkelerde ise Kazak nüfusunun Hristiyanlardan az olmasına dikkat çekilmiştir. Nitekim yerel yönetimdeki çoğunluk sayesinde üstünlük sağlanması planlanmıştır (Otepova, 2015, ss. 231-232). Bu üstünlük tesisi sürecinde, Kazak Müslümanlarına ait camiler ya yıktırılmış ya da boş bırakılmıştır. Rus göçmenleri için yeni belirlenen köy sınır çizgileri, kasten camilerin bulunduğu mevkilerden geçirilmiştir. Bökeyhan bu hususta; Step Vilayeti’ndeki Kazak köylerinde yer alan camilerin tahrip veya terk edildiğini belirtmiştir. Camilerin nehir kenarları ile verimli arazilerin dışındaki açıklık alanlarda bulunmasına rağmen, sınırların bilerek bu yapılar üzerinden geçirildiğini ileri sürmüştür (Bukeyhan, 2009, 3: 164-165). Göçmen sayısının artması nedeniyle yeni kurulan köylerde kilise inşa izni piskoposluklara verilmiştir. Kutsal Sinod’un 25 Ağustos 1865 tarihli kararıyla; başkent dışındaki şehir, kasaba ve köylerde kilise inşaatı izni verme yetkisi, Kutsal Sinod onayı beklenmeksizin piskoposlukların başpiskoposuna tanınmıştır (Ustav Duhovnih Konsistoriy, ss. 55-56).

Kutsal Sinod’un bölgelerdeki desteği sadece idari ve maddi yönden sınırlı kalmamıştır. Misyonlara; hukuki, kadro ve literatür desteği sağlanmıştır. Bu misyonların tüzüğünü, kadrolarını ve dinî literatürle temin edilmeleri için gereken harcamaları Kutsal Sinod onaylamıştır (Fedorov, 2003, ss. 132-133). Misyonlarda görev yapan misyonerlerin maaşları Kutsal Sinod tarafından ödenmiştir. Hristiyanlığı kabul eden Rus olmayanlar arasında, dinî ayinlerin kendi dillerinde gerçekleştirilmesi konusu gündeme gelmiştir. Kazakları da etkisi altına alan Altay Misyonu, 1865 yılında dinî ayin metinlerini Tatarca’ya tercüme etmiştir. Kazakçaya yakın olan Tatar dilindeki bu tercüme Kutsal Sinod tarafından onaylanmıştır (KSOR Za 1866 G, ss. 22-23). Dini metinlerin Müslüman halkların dillerine tercümesi, esasen misyonerliğin merkezi olan Kazan’da yürütülmüştür. Kazan’daki Vaftizli Tatarların Merkez Okulunun tercüme faaliyetleri ve kadro hazırlığı, Kutsal Sinod onayı ile gerçekleşmiştir. 1873-1887 yılları arasında mezun olanlar, Rusya’nın iç bölgelerine olduğu gibi Orenburg Piskoposluğuna da tayin edilmişlerdir (Geracı, 2013, ss. 155-156). Hatta Kutsal Sinod tarafından dinî metinlerin tercümesiyle uğraşan özel bir komite kurulmuştur. Komiteye; dönemin akademisyenleri arasında yer alan Kazem Bek, İlimskiy ve diğerleri dahil olmuştur (Geracı, 2013, s. 74).

Kutsal Guriya Kardeşliği bünyesinde bu tercüme komitesince hazırlanan kitaplar, Ortodoks Misyonerlik Cemiyetinin desteğiyle basılmıştır. 1880’li yılların sonunda Kazaklar

için Tatarca yerine kendi dillerinde kitaplar basılmaya başlanmıştır. 1886-87 (Otçet Bratstva Sv. Guriya, 1888, ss. 65-66) ve 1894 yıllarına ait raporlarda, misyonerlik literatürünün Kazakça yayımlandığından bahsedilmiştir (Otçet Bratstva Sv. Guriya, 1895, ss. 51-52).

Piskoposluklarının misyonerlik faaliyetleri sonucu vaftiz edilenlere dair sunduğu rakamlara rağmen, Kazaklar arasında Hristiyanlığı seçenlerin sayısı oldukça az kalmıştır. 20. yüzyılın başında Bökeyhan, Hristiyan olanların bu tercihi mecburiyetten yaptığını belirtmiştir. Bökeyhan; Kazaklar arasında Hristiyanlığı seçenlerin, kendi boylarından ayrılarak Rus köy ve kasabalarına sığınan yetimlerden veya ailelerinden kaçıp Ruslara sığınarak evlenmek isteyen gençlerden oluştuğunu yazmıştır. Bu tür tercihlerde bulunanların sayısının da oldukça az olduğuna değinmiştir. Nitekim Kazaklar arasında yetimlerin himaye edilmesi boyun sorumluluğundadır. Ayrıca gençlerin kendi tercihleriyle evlenmesinin Kazak toplumsal yapısına aykırı olduğunu vurgulamıştır (Bukeyhanov, 1910, s. 593).

SONUÇ

Rusya'nın kolonyal politikası çerçevesinde, devlet sistemindeki diğer kurumlar gibi Kutsal Sinod'un da üstlendiği bir rol olmuştur. Kutsal Sinod'un Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırmaya yönelik devlet siyasetinde Kazak Müslümanları da yer almıştır. 19. yüzyılda başlayan yasa ve uygulama politikalarına Kazaklar, aynı yüzyılın sonunda açıkça tepki göstermiştir. Uzun vadede yürütülen bu stratejinin bir göstergesi de 1905 yılında ilan edilen "Karkaralı Dilekçesi"dir. Bununla birlikte, Rusya hâkimiyetine geçildikten sonra Kazaklara, sahip oldukları tek dinli kültürün yerine çok dinli bir kültürün benimsetilmeye çalışıldığı, Haziran 1914'te Petersburg'da düzenlenen Rusya Müslümanları Kongresi'nde dile getirilmiştir. Kazak aydınları, Kutsal Sinod'un Müslümanlar ile Hristiyanların bir arada yaşamasına yönelik projesini sert bir şekilde eleştirmiştir. Kazaklar, çok inançlı bir zemine dayanan bu kültürel değişime karşı çıkmıştır. Nitekim bu tepki, Rusya egemenliğine kadar Kazakistan topraklarında sadece İslâm dininin üstünlüğünün sağlanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

Devletin din politikasından sorumlu kurumu olan Kutsal Sinod'un faaliyetlerinin değerlendirilmesinde, kuruma eyaletlerden sunulan raporlar önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte, Kutsal Sinod ile koordinasyon hâlinde çalışan diğer devlet kurumlarının kayıtları da bu bağlamda önemli veriler sunmaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, Kazakların Hristiyanlaştırılmasına yönelik faaliyetler ile Kazakistan'a yerleşen göçmenlere sunulan dinî hizmetler değerlendirilmiştir. Eğitim, askeriye, misyonerlik gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren yetkililer tarafından hazırlanan raporlar, devletin din politikasını açıkça ortaya

koymaktadır. Başlangıçta eğitim gibi geniş bir alanda yapılan müdahalelere rağmen, Kazak Müslümanlarının Hristiyanlaştırılması mümkün olmamıştır. Raporlarda sunulan abartılı sayılara rağmen Kazakların toplu hâlde din değiştirmesi söz konusu olmamış; bireysel din değiştirmeler ise kayda değer bir boyuta ulaşmamıştır.

Kazakistan gibi geniş topraklara sahip bir alanda, imparatorluğun yönetim mekanizması içinde çeşitli çelişkiler yaşanmıştır. Kilise ve misyoner çevreleri, Kazaklar arasında hızlı şekilde Hristiyanlık misyonlarının açılması taraftarı olmuştur. Buna karşılık yerel yönetim, güvenlik gerekçesiyle bu hızlı adımları sürekli ertelemiştir. Yerel Rus yönetimi, Ortodoks Kilisesini destekleyen Kutsal Sinod'un bu tür girişimlerinin Kazak Müslümanlarının tepkisine yol açacağından endişe etmiştir. Misyonların yanı sıra Kazak topraklarında açılan devlet okullarının kilisenin denetimine verilmesi de büyük sorunlara yol açmıştır. Bu durum, devletin laik nitelikteki okullarının Kazaklar arasında birer Hristiyanlaştırma mekânı olduğu algısını yaratmıştır. Ortodoks Kilisesi ile Halk Aydınlanma Bakanlığı arasında okulların denetimini ele geçirme konusundaki tartışmalar bu sorunu doğurmuştur. Çelişkilere rağmen devletin kolonyal politikası, Kazaklar arasında Hristiyanlık değerlerinin yasal düzeyde yerleşmesini hedeflemiştir.

Sonuç olarak, Kutsal Sinod'un Kazak Müslümanlarına yönelik faaliyetleri değerlendirilirken ilk olarak kurumun idari ve yasal müdahaleleri üzerinde durulmuştur. Kazakların toplumsal düzeni ile eğitim ve dinî hizmet alanlarında İslâm dinine karşı sergilenen tutumları ele alınmıştır. Yönetim kadrosu kilise görevlilerinden oluşan bir devlet kurumunun hayata geçirdiği ıslahatlar incelenmiştir. Kurumun; devletin diğer organları, Ortodoks Kilisesi, misyoner çevreleri ve bölge yönetimi üzerinden üstünlük kurarak Hristiyanlığı yayma politikası irdelenmiştir. Kutsal Sinod yöneticileri vasıtasıyla yapılan uygulamaların Kazakları ne şekilde etkilediği ve Kazakların, devletin yürüttüğü bu siyasete verdiği tepkileri değerlendirilmiştir. Uzun bir zaman dilimini ele alan bu çalışmanın, konuyu tüm yönleriyle ihtiva etmemesine rağmen kendi alanında bir ilk olarak literatüre katkı sağlaması umulmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdirov, M. J., vd. (2020). *İz istorii Kazahstana (XVIII – načalo XIX vekov)*. İİE Ç. Valihanova.
- Aldajumanov, Q. S., vd. (2010). *Qazaqstan tarihi* (Cilt 3). Atamura,
- Alekseeva, S. İ. (1997). *Svyateyşiy Sinod v sisteme vışşih i sentralnih gosudarstvennih uçrejdeniy Rossiyskoy İmperii (1856-1904)*. [Doktora Tezi Özeti]. St. Petersburg Devlet Üniversitesi.

- Amanjolova, D. A. (2009). *Na izlome. Alaş v entopolitiçeskoj istorii Kazahstana*. Taymas.
- Arapov, D. YU. (2006). *İmperatorskaya Rossiya i musulmanskiy mir*. İzdatelstvo Natalis.
- Artemyeva, T. V., & Mikeşin, M. İ. (2020). *İntellektualnaya kultura epohi prosveşeniya v Rossii*. Politehnika Servis.
- Barsov, T. V. (1896). *Svyateşiy Sinod v ego proşlom*. Peçatnya S. P. Yakovleva.
- Bioviç, M. M. (Ed.). (1906). *Çleni gosudarstvennoy Dumı*. İzdanie T-va İ. D. Sıtina.
- Blagovidov, O. V. (1900). *Ober-prokurori svyateşego Sinoda v XVIII i v pervoy polovinu XIX stoletiya*. Tipo-litografiya İmperatorskogo Universiteta.
- Bukeyhan, A. (2009). *Şıgarmalarının tolıq jinagı* (S. Aqqululı, Nşr.; Cilt 1). Sاریarqa Baspauyı.
- Bukeyhan, A. (2009). *Şıgarmalarının tolıq jinagı* (S. Aqqululı, Nşr.; Cilt 2). Sاریarqa Baspauyı.
- Bukeyhan, A. (2009). *Şıgarmalarının tolıq jinagı* (S. Aqqululı, Nşr.; Cilt 3). Sاریarqa Baspauyı.
- Bukeyhan, A. (2010). *Şıgarmalarının tolıq jinagı* (S. Aqqululı, Nşr.; Cilt 4). Sاریarqa Baspauyı.
- Bukeyhanov, A. (1910). Kirgizi. İçinde. A. İ. Kastelyanskiy (Ed.), *Formı naçionalnogo dvijeniya v sovremennih gosudarstvah* (ss. 570-600). Obşestvennaya Polza.
- Dobroklonskiy, A. P. (1893). *Rukovodstvo po istorii Russkoy Çerkvi* (Cilt 4). Universitetskaya Tipografiya.
- Duali, Ş. M. (2024). The Russian Orthodox Church and Moscow-the Third Rome Concept. *Milel ve Nihal* 21/1, 81-90.
- Eroşkin, N. P. (2008). *İstoriya gosudarstvennih uçrejdeniy dorevolyuçionnoy Rossii*. Rossiyskiy Gosudarstvennyy Universitet.
- Fedorov, V. A. (2003). *Russkaya pravoslavnaya çerkov i gosudarstvo*. Russkaya Panorama.
- Geracı, R. P. (2013). *Okno na vostok: İmperiya, orientalizm, naçiya i relihiya v Rossii*. (V. Gonçarov, Çev.). Novoe Literaturnoe Obozrenie.
- Grehovodov, M. N. (1913). *Narodnoe obrazovanie sedi Kirgizskogo naselenie*. Sentralnoe Tipografiya.
- İlminski, N. (1883). *İz perepiski po voprosu o priminenii Russkogo alfavita k inorodçeskim yazıkam*. Tipografiya İmperatorko Universiteta.
- İshakov, R. R., vd. (2015). *Materialı po istorii obrazovaniya i prosveşeniya narodov Volga-Uralya v rukopisnih fondah N. İ. İlminskogo* (Yayımlanmış Arşiv Belgeleri). İstitut İstorii İm Ş.Mardjani AN RT.
- İvançenko, A. V., (Ed.). (2008). *Vıborı v I-IV gosudarstvennie dumı Rossiyskoy İmperii* (Hatıralar, Yayımlanmış Belgeler). SİK RF.
- Kartaşev, A. B. (1992). *Oçerki po istorii Russkoy çerkvi* (Cilt 2). Terra.

- Kenzhegulov, N. (2019). *Kazakistan'a Rus Ortodoks Hristiyanlığının girişi, yayılışı ve misyonerlik faaliyetleri*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- KSOR, (1837-1914). *Otçet Ober-prokurora Svyateyşego Sinoda* (Kutsal Sinod Ober savcılarının yıllara göre raporları 1836-1914. Sinodalnaya Tipografiya;
- KSOR. (1867). *İzvleçeniye iz vsepodanneşego otçeta ober-prokurora Svyateyşego Sinoda grafa D. Tolstogo po vedomostvu pravoslavnogo ispovedaniya za 1866 G.* Sinodalnaya Tipografiya.
- KSOR. (1869). *Vsepodanniyşiy otçet ober-prokurora Svyateyşego Sinoda K. Pobedonsçeva po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya za 1868 G.* Sinodalnaya Tipografiya.
- KSOR. (1888). *Vsepodanniyşiy otçet ober-prokurora Svyateyşego Sinoda K. Pobedonsçeva po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya za 1886 G.* Sinodalnaya Tipografiya.
- KSOR. (1893). *Vsepodanniyşiy otçet ober-prokurora Svyateyşego Sinoda K. Pobedonsçeva po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya za 1890 i 1891 G.* Sinodalnaya Tipografiya.
- KSOR. (1895). *Vsepodanniyşiy otçet ober-prokurora Svyateyşego Sinoda K. Pobedonsçeva po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya za 1892 i 1893 G.* Sinodalnaya Tipografiya.
- KSOR. (1899). *Vsepodanniyşiy otçet ober-prokurora Svyateyşego Sinoda K. Pobedonsçeva po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya za 1896 i 1897 G.* Sinodalnaya Tipografiya.
- Kurat, A. N. (1987). *Rusya tarihi başlangıçtan 1917'ye kadar* (2. Baskı). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Neçto o missiyah v Tobolskoy Eparii. (17 Ocak, 1870). *İrkutskiye Eparhialnie Vedomosti*. 34-35.
- Lisenko, YU. A., vd. (2017). *Russkaya pravoslavnaya çerkov v Çentralnoaziatkih okrainah Rossiyskoy İmperii* (Yayınlanmış Arşiv Belgeleri). Azbuka.
- Maseviç, M. G. (Ed.). (1960). *Materialı po istorii politiçeskogo stroya Kazahstana* (Yayınlanmış Arşiv Belgeleri, Cilt 1). İzd AN KazSSR.
- Mirzahmetulı, M. (2010). *Qazaq qalay orıstandırıldı*. Almatı.
- Missiya protivomusulmanskaya-Kirgizskaya. (1893, Ağustos). *Pravoslavniy Blagovestnik*. 14-17.
- Omarov, İ. O., vd. (1949). *İstoriya Kazahskoy SSR* (2. Baskı, Cilt 2). AN KSSR.
- Otçet Eniseyskogo Eparhialnogo komiteta pravoslavnogo missionerskogo obşestva za 1895 God. (1896, Temmuz). *Pravoslavniy Blagovestnik*. 25.
- Otçet o deyatelnosti bratstva Sv. Guriya*. (1876). Tipografiya İmperatorskogo Universiteta.
- Otepova, G. E. (2015). *İstoriya Kazahstana v zakonadatelnih istoçnikah Rossiyskoy İmperii*. PGPI.

- Pobedonosçev, K. P. (1923). *Pisma i zapiski* (Yayımlanmış Belgeler, Cilt 1). Gosudarstvennoe İzdatelstvo.
- Polunov, A. YU. (2010). *K. P. Pobedonosçev v obşestvenno-politiçeskoj i duhovnoy jizni Rossii*. Rossiyskaya politiçeskyaka ensiklopediya.
- PSZRİ, *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy İmperii*. (Rusya İmparatorluğu kanunlarının I-külliyatı). (1830-1916 yıllar). Tipografiya II-otdelenie sobstvennoy ego İmperatorskogo Veliçestvo kanseliyarii;
- PSZRİ. (1832). *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy İmperii* (Cilt 6). Tipografiya II-otdelenie sobstvennoy ego İmperatorskogo Veliçestvo kanseliyarii.
- PSZRİ. (1830a). *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy İmperii* (Cilt 12). Tipografiya II-otdelenie Sobstvennoy ego İmperatorskogo Veliçestvo kanseliyarii.
- PSZRİ. (1830b). *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy İmperii* (Cilt 19). Tipografiya II-otdelenie sobstvennoy ego İmperatorskogo Veliçestvo kanseliyarii.
- PSZRİ. (1830c). *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy İmperii* (Cilt 22). Tipografiya II-otdelenie sobstvennoy ego İmperatorskogo Veliçestvo kanseliyarii.
- PSZRİ. (1830d). *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy İmperii* (Cilt 38). Tipografiya II-otdelenie sobstvennoy ego İmperatorskogo Veliçestvo kanseliyarii.
- Reçi i stati grafa D. A. Tolstogo*. (1876). Tipografiya V. S. Balaşeva.
- Rojdestvenskiy, S. V. (1902). *İstoriçeskiy obzor deyatelnosti Ministerstva Narodnogo Prosvetşeniya*. İzdanie Ministerstva Narodnago Prosvetşeniya.
- Seredonin, S. (1909). Speranskiy. İçinde N. P. Çulkov vd., (Ed.), *Russkiy biografiçeskiy slovar* (Cilt 19, ss. 193-240.). Tipografiya obşestvennaya polza, 1909.
- Syddykov, Bekzod & Severcan, Şefeattin. (2025). “Çarlık Rusya’sında aydınlanma, ortodoksluk ve kolonileştirme siyaseti çerçevesinde Kazak Türklerinin medeniyet dışı tanımlanması”. *Erciyes Akademi*, 39 (3), 837-855. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1699028>
- Şaşkov, S. (1870). “Vostoçnie okrainı”. *Delo*, No.3.
- Taymasov, L. A. (2004). *Pravoslavnaya çerkov i Hristianskoye prosvetşenie narodov Srednego Povoljya vo vtoroy polovine XIX - naçale XX veka*. İzdatelstvo Çuvaşskogo Universiteta.
- Topsakal, İ. (2007). *Rus misyoner kaynaklarına göre; İdil-Ural bölgesinde Ortodoks misyoner faaliyetleri ve Türkler (1552-1917)*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Ustav duhovnih konsistoriy*. (1871). Tipografiya M. Hana.

Vremennoe polojenie ob upravlenii v oblastyah Uralskoy, Turgayskoy, Akmolinskoy i Semipalatnskoy. (1883). Tipografiya MVD.

Werth, P. (2012). *Pravoslavie, inoslavie, inoverie.* (N. Mişakova vd., Çev.). Novoe literaturnoe obozrenie.

Witte, S. YU. (1923). *Vospominaniya* (Cilt 1,2,3). Goz-izdatelstvo.

Yamaeva, L. A. (Ed.). (1998). *Musulmanskie deputati gosudarstvenny Dumı Rossii 1906-1917.* Kitap.